

Kegyessné Szekeres Erika

Verbális agresszió és nemi sztereotípiák

Előítéletek, hiedelmek és realitások a magyar és a német valóságshow-k világának tükrében

1. Bevezetés

Az agresszió az ember egyik legalapvetőbb viselkedési mintázata (Buda 1986), az agresszió gyakorlata és annak erkölcsi tilalma évezredek része az emberi kultúrának. E paradoxon megértésével napjainkban tudományos aspektusból is egyre intenzívebben foglalkoznak a különböző diszciplínák, s mondhatni kialakulóban az inter- és multidiszciplináris jellegű agresszió kutatás (vö. ném. *Aggressionforschung*, ang. *aggression-questing*). Bár az agresszió fogalma és megítélése a különböző diszciplínákban (szociológia, szociálpszichológia, kulturális pszichológia, antropológia, nyelvészet) korántsem egységes, a kutatók általában egyetértenek abban, hogy az agresszió egyik legtriviálisabb formája a verbális agresszió (Csányi 1986). Ebből következően – a jelzett különbözőségek ellenére – a verbális agresszió definíciója az egyes diszciplínákban meglehetősen konstans: *olyan verbális viselkedésforma, olyan verbális aktus, amelynek során a beszélő szándéka az, hogy direkt vagy indirekt módon (de mindenképpen szándékosan), az elhangzott nyelvi megnyilatkozás tartalma és/vagy minősége (pl. hangerő) folytán egy másik személyt bántalmazzon, szidalmazzon, sértegessen*. A kutatók között egyetértés alakult ki abban is, hogy az agresszió nem csupán biológiai alapú jelenség (szerepet játszik benne például a kérgi szabályozás), hanem az agresszív nyelvi viselkedés megjelenési formáit és módozatait erőteljesen determinálja az adott beszélőközösségre jellemző szociális és kulturális hagyományok rendszere, valamint minden olyan szociális paraméter, ami közvetlenül is kapcsolatba hozható az agresszor nyelvi környezetével (életkor, nem, iskolai végzettség). Az eddigi kutatások meggyőzően bizonyították, hogy befolyással lehetnek az agresszív nyelvi viselkedésre az agresszor pszichés tulajdonságai és attitűdjei is.

Az agresszió általában, ebből következően a verbális agressziót is bipolarisan szokás megközelíteni: egyrészt az agresszor, másrészt az áldo-

zat oldaláról nézve. A fenti meghatározás az agresszor szándékát figyelembe véve határozta meg az agresszív beszédaktust. Az áldozat aspektusa a meghatározást abból a szempontból módosítja, hogy agresszióról valójában csak akkor beszélhetünk, ha a nyelvhasználati szempontból erőszakosnak minősíthető beszédcselekvésnek áldozata is van, azaz valaki vélhetően vagy szubsztancionálisan is az elhangzott szavak áldozatává vált (Theunert 1999). Az agresszió áldozata az agresszív viselkedésre reagálhat passzívan és rezignáltan, ill. aktívan, azaz agresszióra agresszióval válaszolva.

2. A verbális agresszió fajtái, megjelenési formái

A verbális agresszió fogalma alatt – a legáltalánosabban megközelítve – **verbális erőszakot** értünk. Megnyilvánulási formái igen különbözőek lehetnek: a gúnyos bíráló megjegyzésektől kezdve a fenyegetőzéseken át, a verbális megalázásig igen sokféle nyelvi megnyilatkozás minősíthető és értelmezhető úgy, mint verbálisan agresszív beszédaktus. A verbális agresszió intenzitása általában korrelál a verbálisan bántalmazott fél felett gyakorolt hatalommal, azaz a verbális agresszió a mások fölötti uralom gyakorlásának az egyik legtipikusabb megnyilvánulási formája és kifejezőeszköze is egyben. A verbális agresszió lehet azonban a hatalomnélküliség jele is, ill. a hatalomért folytatott harc is kiváltja az agresszív viselkedés egyik leggyakoribb módját, a verbális agressziót. Ez az a nyelvi eszköz, aminek a segítségével az egyén vagy emberek egy csoportja a hatalom birtokosa kíván lenni, s a verbális agresszió folytonos gyakorlása a hatalom megtartásának eszköze is.

A hatalom permanens és céltudatos verbális demonstrálása esetén valójában már nem is verbális agresszióról, hanem **verbális terrorról** (Morvai 1988) kell beszélnünk, melynek során a szavak hatalmával élve az agresszor a verbálisan bántalmazott félre par exemple gúnyneveket aggat, durva kifejezésekkel minősíti cselekedeteit, személyét verbálisan leértékeli, munkáját semmibe véve kritizálja. Morvai (1988) feljegyzéseit tanulmányozva megállapítható, hogy a bántalmazott nők nagy része szenved a bántalmazó verbális agresszivitásától. A verbális erőszak tehát nem egyszerűen csak demonstrálja az agresszor hatalmi pozícióját, hanem pragmatikai szempontból és szemantikai tartalma szerint is olyan nyelvi aktusként interpretálható, mely a „nyers erőszak szubsztitúciója” (Januschek és Gloy 1998: 5).

A verbális agresszió nyelvi funkciója, mint a bántalmazott nők fenti példája is mutatja, nagyon is összetett: preszuppozicionálhat egy nyíltan erőszakos cselekedet, propozicionálhat sértéseket, szimbolizálhatja a hatalmat mások fölött, válaszként erőszakos cselekedeteket, ill. verbális agressziót indukálhat. A funkcionális különbözőség okozza azt, hogy a verbális agresszió a mindenkor kommunikatív szituációtól és kontextustól modálisan függő jelenség, azaz ugyanazt a kijelentést nem mindenki értékeli verbális agresszióként. A Searle és Austin által kidolgozott beszédaktus-elmélet kereti között úgy helyezhetjük el a verbálisan agresszív beszédaktus modalitását, hogy egyszerre vagyunk figyelemmel a multiplikatív (ismétlődő) és az egyedi, egyszeri verbális beszédaktusokra is.

2.1. A verbális agresszió jellemzői

A verbális agresszió a megnyilatkozás körülményeitől erősen függő nyelvi jelenség, hiszen nem mindegy, hogy milyen szituációban és milyen kontextusban hangzanak el a verbális agresszióként perceptuált szavak. Sőt: egy-egy nyelvi megnyilatkozásnak nemcsak a szemantikai tartalma lehet agresszív, hanem a megnyilatkozás tartalmától viszonylag függetlenül a megnyilatkozás akusztikai jegyeit is (pl. hangerő, intonáció) interpretálhatjuk verbálisan agresszívnek. A verbálisan agresszív beszédaktus lejátszódása erősen függ az agresszor és az agresszió áldozatának személyiségétől, akár pillanatnyi hangulatától, lelkiállapotától is. Azok a bántalmazott nők, akik Morvai (1988) könyvében megszólalnak, gyakran megemlítik, hogy egyesek verbálisan mindig brutálisak, míg másokkal ez csak ritkábban fordult elő. A verbálisan agresszív beszédaktus jellemzésének egyik fontos eleme az is, hogy az agresszor által verbális agressziónak szánt nyelvi megnyilatkozást a befogadó nem feltétlenül interpretálja agresszívnek, és fordítva: nem verbális agressziónak szánt nyelvi megnyilatkozás is azzá válhat. (Például a nők egy része a „cicababa” kifejezést bizonyos szituációban verbális agressziónak intencionálja, másszor szerelmes becézgetésként interpretálja.)

2.2. A pszichológia álláspontja a verbális agresszióról

A pszichológiai megközelítés szerint a verbális agresszió csakis interakcióban működő és interakcióban értelmezhető nyelvi jelenség, amelyben az agresszorról feltehető, hogy kommunikatív célja egy olyan „negatívan indított nyelvi cselekedet végrehajtása” (Kiener 1983), amely az áldozat percepciójában **verbális támadásnak** minősül.

A verbális agresszió néhány formája Buda (1986) szerint például egyértelműen indulatokat levezető pótcselekvésnek minősíthető (ilyen például a káromkodás), és nem feltétlenül kárt okozni szándékozó megnyilatkozás. Ebben a formában a verbális indulatlevezetés nemcsak mint beszédesemény van jelen a kommunikációban, hanem valódi cselekvésértéke is van. Azonban a verbális agresszió legszélsőségesebb megnyilvánulási formái (például fenyegetés, büntetés kilátásba helyezése) csaknem hasonlóan súlyos következményekkel járhatnak, mint a fizikális agresszió. Buda (1986) megközelítésében az a jelenség, amit a köznyelvben agresszióknak nevezünk, tulajdonképpen verbális agressziót jelent, hiszen az agresszió gyakorlata szempontjából az emberi agresszió nem a test és az élet ellen irányul a legtöbbször és a legáltalánosabban, hanem a másik ember énképe, ön-definíciója, identitása ellen (1986: 191–192). A másik ember lelki terrorizálása, önmagáról alkotott képének verbális megsemmisítése, önértékelése alapjául szolgáló vonatkozásainak és attribútumainak (pl. szerelmi és családi kapcsolatok, vallás, etnikai eredet) szisztematikusan negatív verbalizálása pszichikai bántalmazásnak minősül. A verbális agresszió hatásmechanizmusa erősen függ a **verbális bántalmazás** alatt álló személy szenzibilitásától, énképétől, identitásától és pszichikus tulajdonságaitól. Egyesek rágalmazásért pert indítanak, mások elengedik a fülük mellett a rágalmazó szavakat és a bántó megjegyzéseket.

A verbális agresszió pszichológiai szempontból is összetett voltára utal, hogy a különböző pszichológiai irányzatok másféleképpen közelítettek meg. Példának okáért Freud és követői a verbális agresszió direkt és indirekt okának a frusztrációt és a stresszt jelölik meg, s az agresszív nyelvi viselkedést valójában drive-ként kezelik. A behaviourista felfogások a stimulus-response-modell keretében helyezték el a verbális agressziót is, azaz úgy vélték, hogy a verbális agresszió legfőbb kiváltó oka egy másik személy cselekedete vagy megnyilatkozása, amely stimulusként működve a másik személyből agresszív nyelvi reakciót válthat ki. A hétköznapi felfogás gyakran alátámasztja ezt a megközelítést, amikor is a verbális agresszió áldozatának rójuk fel azt, hogy mint provokátor vett részt a beszédeseményben.

A szociális tanuláselmélet elveti ugyan az agresszió freudi ösztönszerűségét, valamint azt, hogy a verbális agresszió csupán csak mint érzelmi reakció lenne értelmezhető. A szociális tanuláselmélet képviselői azt hangsúlyozzák, hogy az agresszió a megfigyeléssel, az utánnázással, voltaképpen tehát a tanulás útján elsajátítható viselkedési formák közé tartozik (Atkinson és mások 2001). Például a médiák által közvetített agresszív

szerepmo­del­lek befo­gadása fo­ko­zhatja a gyerme­ki nyelvi vi­sel­ke­désben is megnyil­vánuló a­gresszió mértékét és gyakori­ságát (Bandura 1973). Ez az a­gresszív vi­sel­ke­dés mo­del­l­követéses volta mel­lett szól, mint ahogy az is, hogy a­gresszív szülők gyerme­kei nagyob­b való­színűség­gel válnak ma­guk is a­gresszívvé (Eron 1978).

2.3. A hu­má­ne­to­ló­gia állás­pontja a verbális a­gresszióról

Csányi (1986) vé­le­mé­nye szerint az a­gresszi­vitas di­namikus skáláján mérve a verbális a­gresszió általánosan enyhébb és ritu­lizáltabb a­gressziós for­mának számít, legalábbis más a­gresszív vi­sel­ke­dési mintázatokhoz, például a testi bántalmazáshoz képest. Főbb jellemzői a szituatív érték és formalizált nyelvi fordulatok (beszéd­fordulatok, állandósult kifejezések) használatában ragadhatók meg.

A verbális a­gresszió nyelvi fordulataiban szavakba öntve fejeződik ki az emberi a­gresszió teljes repertoárja, mégis főképpen a testi bántalmazás kilátásba helyezése verbalizálódik a leggyakrabban (pl. *kinyírlak, megöl­lek, megverlek, kicsinállak, eltöröm a bordádat, letöröm a derekadat, kékre-zöldre verlek*) (Csányi 1986). Nyelvi formában a kilátásba helyezett, a jövőben bekövetkező testi bántalmazás verbalizálása di­namikát és do­minanciát szim­bolizáló igék és idiomatikus kifejezések használatát tételezi fel, az ágens hangsúlyos szerepet kap az egyes szám első személyű ige­alakok által.

A szociálpszichológia a verbális a­gresszió különböző megnyil­vánulási formáit destruktív vi­sel­ke­dési mintának tekinti, s igen hasonlóan a pszi­chológia állás­pontjához öncélú, indulati a­gresszió­nak tételezi, melyre az elkövetőt az a mo­tívum kész­tet­ti, hogy a másik személynél fájdalom, kellemetlenséget, sérelmet okozzon, vagyis például a düh inspirálta verbális a­gresszió ellenséges megnyil­vánulás is egyben (Csepeli 2001).

Az öncélú verbális a­gresszió példaként említi Csepeli (2001) a kö­vet­kező szituációkat és beszédaktusokat: köte­kedés, veszekedés, áskálódás, rágal­mazás, hírbehozás és gúnyolódás, „melyek révén a más­ik­nak okozott ártalom lát­tán érzett kétes örö­mért cserébe egyesek megmérgezik maguk körül a társas lé­g­kör­­t” (Csepeli 2001: 335). Csepeli azt is megjegyzi, hogy a verbális a­gresszió leggyakoribb szin­tere a család.

A szociálpszichológia néző­pontja szerint az a­gresszív cselekedet és a verbális a­gresszió megítélésében mindig abból kell kiindulni, hogy mi mo­ti­válja a célzott a­gresszi­vitas­­t. Bizonyos szociális szerepek esetenként

megkövetelhetik a verbálisan is agresszív viselkedést, például a büntetés nevelő célzattal történő kilátásba helyezése, ill. a tekintélyelvűségen alapuló hatalomgyakorlás. A szociálpszichológia vezette be az ún. negatív (fordított) agresszió fogalmát is, ami nyelvileg azért érdekes, mert a személy, aki ezzel él, szándéka szerint nem hajt végre verbálisan agresszívnek minősíthető beszédcselekményt, hanem nagyon is kedvére igyekszik tenni a másik személynek, hízeleg neki, felmagasztalja képességeit és tudását, személyét verbalizált formában is túlértékeli. Ezt a szintén és nyilvánvalóan önös szándék vezérelte magatartást úgy is interpretálhatja a másik fél, mint a gúnyolódás klasszikus esetét.

2.4. A nyelvészet álláspontja a verbális agresszióról

A nyelvészet a beszédaktus-elmélet kialakulása óta tanulmányozza a verbális agresszió természetét. A nyelvészet egyik problémafelvetése és kérdése az, ami a fenti diszciplínák számára látszólag nem olyan lényeges felvetés: milyen helyet foglal el a verbális agresszió az agresszív viselkedés különböző mintázataiban? A kérdésfeltevés több szempontból is jogos, de főleg azért, mert a nyelvészet álláspontja az, hogy a verbális agresszió egy sajátos és specifikus kategóriája a beszédcselekvéseknek, amely bizonyos esetekben önmagában is beszédaktust alkot, más esetekben pedig a cselekmények sorában valamely agressziófajta altípusaként valósul meg. A fentiekben tárgyalt diszciplínák a verbális agressziót azonban más agressziófajták kísérőjelenségének tekintik.

A fentebb többször is említett kifejezések (pl. rágalmazás, szitkozódás, beléfojtja a szót, a szavába vág stb.) jelzik, hogy a verbális agresszió tudományos definíciója is igen széles keretek között mozog. Subovits (1996) például a következőképpen határozza meg: „a verbális agresszió a nyelvi viselkedésnek az a fajtája, amely sérti a másik embert vagy mások önértékét, belőlük a megbántottság érzését váltja ki, mind tartalmilag, mind alakilag deminutív jellegű közlés. [...] A verbális agresszió meghatározásában sok a szubjektív elem, a megnyilatkozások a személy érzelmi szférájában idéznek elő változásokat, a sérelmeket szenvedett egyén reakciója passzív visszavonulás, elhidegülés, a bezárkózottság lesz, vagy az illető aktív ellentámadásba megy át” (Subovits 1996: 101).

Huszár Ágnes (2007) politikai interjúkban és az ún. beszélgetős televízióműsorokban vizsgálta meg a verbálisan agresszív kijelentések beszélőkre gyakorolt hatását. Huszár (2007) adatai alapján, a kérdést az agressziót elszenvedők oldaláról megközelítve Subovits (1996) pragmati-

kus definícióját úgy kell kiterjeszteni, hogy az érvényes a performatív beszédaktusokra és az értékelő megnyilvánulásokra is. Vagyis a nyelvgyakorlatban verbális agresszióknak kell minősíteni minden olyan kijelentést, amely negatív értékítéletet tartalmaz valakinek a személyével, ill. a tevékenységével kapcsolatosan. Huszár és Batár közös írásukban (2006) a következő meghatározást adják: a nyelvi agresszió akarattal vagy akaratlanul bántó, sértő, támadó, durva vagy zavaró nyelvi magatartás, melynek kiváltó okai között a frusztráció, a harag, a gyűlölet, a félelem szerepel, célja a másik személy arculatának megtámadása vagy a saját arculat védelmezése, akár a másik személy arculatának rombolása árán is (Huszár–Batár 2006: 71).

A nyílt verbális agresszió fajtái: nyelvi durvaságok, trágárságok, gorboságok, megszegyenítések, megalázások, szidalmak. A rejtett agresszió fajtái: bántó célzások, rosszindulatú megjegyzések, negatív kritika bántó hangvételű közlése, irónia, intrika, burkolt sértések. Köznyelven szólva két irányban kell haladnunk, azt tekintjük-e bántónak, amit mondanak, vagy azt, ahogyan mondják.

3. A verbális agresszió mint a nők elleni erőszak egyik sajátos megnyilvánulási formája

Nyelvészeti, elsősorban feminista nyelvészeti megközelítések a nők szóbeli, a szavak szemantikai tartalma, explicit vagy implicit jelentéstartalma alapján történő bántalmazását az erőszaknak egyik formájának tartják, s nem ritkán a verbális agresszió kapcsán a nők verbális/nyelvi meg-erőszakolásáról beszélnek (l. Trömel-Plötz 1984). Feminista nyelvészeti megközelítésben definatorikusan olyan, a nőkre tett, a nők ellen irányuló kijelentések és nyelvi megnyilvánulások minősítendőek verbális agresszióknak, melyek erőszakos beszédaktusokban erőszakos tartalmakat jelenítenek meg, mint például a nők teljesítményének és személyének lekicsinylése, a női mivolt lenézésének verbális kinyilvánítása, a női képességek nevetségessé tétele, konfliktushelyzetben a női ellenfél nőiességére tett megjegyzések, szexista megnyilvánulások.

Verbális agresszióként értelmezendő még a férfi kommunikációs partner részéről a női kommunikációs partner kommunikációs tevékenységének korlátozása, a szóhoz jutás és véleménykifejtés jogának megtagadása, minek következtében a nyelv nemcsak a hatalom, hanem az agresszivitás nyílt, azaz explicit kifejezésére is szolgál. A nők kommunikációs tevé-

kenységének akadályozásában domináns módon jelentkeznek a férfiuralom (Trömel-Plötz 1984: 50).

3.1. Pszichikai agresszió

Trömel-Plötz (1984) megítélése szerint az előbb felsoroltak az erőszakos nyelvi gyakorlat fundamentális formái közé tartoznak. A női beszédpartner beszéd közbeni félbeszakítása, véleményének ignorálása, a női nemet pellengérré állító viccelődés és élcelődés, a nőkkel szemben megnyilvánuló nyelvi diszkrimináció – bár természetesen szintén verbális erőszakként értelmezendő nyelvi-nyelvhasználati jelenségek –, hatásmechanizmusukat tekintve azonban a nők felett gyakorolt nyelvi hatalom és a nők ellen irányuló nyelvi erőszak rejtettebb, implicitebb, „szubtilisebb” formái. A felsorakoztatott beszédaktusokat és nyelvi megnyilatkozási formákat több szerző, közöttük a feminista nyelvi kritika egyik megalapozója Trömel-Plötz (1984) a pszichikai agresszió fogalma alá sorolják be, s mint látjuk, nem a nyelvi megjelenítődési forma, sokkal inkább a verbális agresszió hatásfoka és gyakorisága alapján.

Pszichikai agressziónak minősül például a női beszélő személye ellen irányuló verbális agresszió, példának okáért, ha nemileg heterogén társaságban a beszélgetés férfi résztvevői a női beszélgetőtársat egyáltalán nem vagy csak ritkán engedik szóhoz jutni, vagy a női beszédpartner által fontosnak vélt beszédtemát a konverzáció férfi résztvevői nem támogatják, a nő által felvetett beszédtemák kifejtését akadályozzák, beszédleépéseinek megvalósítását megghiúsítják.

3.2. Strukturális, instrumentális és perszonális agresszió

Más, radikálisabb feminista felfogások azt hangsúlyozzák, hogy az erőszakot szimbolikusan megjelenítő nyelvi megnyilatkozások azon túl, hogy „mélyebbre hatolnak a kés pengéjénél”, s pszichikai sérülést okozhatnak, valójában kimerítik a strukturális, az instrumentális és a perszonális erőszak kategóriáit is.

A radikális felfogás követői úgy vélik, hogy nemcsak egy nő megerősökölése minősítendő erőszakos cselekménynek, hanem a megerősökölés szavak általi kilátásba helyezése is. Vagyis: ha a nők megerősökölése és szexuális zaklatása az instrumentális erőszak egyik fajtája, akkor analog módon a cselekedet kilátásba helyezése is az. Mások (pl. Janssen-Jurriet 1979) ezt a látásmódot azzal egészítették ki, hogy a nők felé irányuló verbális erőszak nemcsak instrumentális, hanem egyben perszonális

erőszak is, hiszen nagyon erősen köthető az agresszor személyéhez. Meggyőződésük, hogy a nőket férfi agresszorok részéről több verbális agresszió éri, mint fordítva. A nők elleni verbális erőszak mint instrumentális-perszonális agresszió nemcsak konkrét személyhez köthető, hanem konkrét objektumra is irányuló (Frank 1992), azaz strukturális, hiszen a nők egyrészt mint társadalmi csoport, másrészt mint individuumok, valójában kétszeresen is áldozatai a verbális agresszió legkülönbözőbb változatainak.

Amennyiben a strukturális agresszió totalitásra tör, azaz a nők mint társadalmi csoport ellen irányul, akkor a verbális agresszió gyakorlatát az a legitim társadalmi struktúra hozza létre, amelyre a hatalmi viszonyok tekintetében az jellemző, hogy a nők alárendeltek és az elnyomott társadalmi csoport tagjai. A társadalmilag legitimált strukturális és instrumentális verbális agresszió egyik fajtája az, amikor korlátozzák a nők beszédtevékenységét, beszédhez való jogát. Ebben a kontextusban a nőkről mint elnémitott csoportról szokás beszélni (Trömel-Plötz 1984). Modern megközelítések a reklám azon eszközeit is strukturális agresszióknak tekintik, amelyek a nőket képanyagokban ábrázolják szexuális tárgyként.

Perszonális-strukturális agresszióknak minősül az, ha a nőt a férfi konfliktus esetén verbálisan terrorizálja, például szankciók és büntetések, fizikai erőszak alkalmazásának kilátásba helyezésével. Ebben az esetben a férfi elsősorban szemantikailag fenyegető tartalmakat verbalizál, s a konfliktuskezelés verbálisan agresszív módját kiegészítheti a másik személy verbális sértegetésével, szidalmazásával, lekicsinylésével, nevetségessé tételével, azaz verbális bántalmazásával együtt járó beszédaktusok gyakori előfordulása.

3.3. Etológiai és szexista agresszió

A fenti a gondolatmenetet folytatva Frank (1992) kijelentette, hogy a verbális agresszió, a verbális erőszak fogalma helyett helyesebb volna az etológiai erőszak fogalmának használata. Meggyőződése, hogy az olyan, nyelvi erőszakosnak minősíthető jelenetek, mint a beszédpartner mondanivalójának félbeszakítása, beszédidejének radikális lecsökkentése, hozzászólásainak tematikus korlátozása, nyilvánvalóan abból erednek, hogy a beszédpartnerek között nemi, etnikai, szociális stb. különbségek állnak fenn, s ezek a különbségek ratifikálják az egyik fél erőszakhoz való jogát.

Azaz: a verbális erőszak nem függetleníthető a hatalmi struktúráktól, a nemi hierarchiától, az egyik vagy a másik fél alá- vagy fölérendeltségétől,

tehát voltaképpen etológiai agresszióról van szó. Az etológiai erőszak nők felé irányuló formája egyfelől tehát társadalmi meghatározottságú, másfelől pedig mégiscsak habituális is, hiszen a férfias viselkedés- és beszédmód konformizált és konvencionizált attribútuma az erőszak. A verbális erőszak aktív gyakorlása kulturálisan a férfias szerepkatalógus tartozéka (Frank 1992).

Frank feltételezése szerint a hatalomgyakorláson alapuló etológiai agresszió szoros kapcsolatban áll a nyelvi szexizmussal. Szexista nyelvi agresszióról akkor beszélhetünk, ha a nemi szerepeket és a nemekhez kötődő tulajdonságokat a szexuális gyakorlathoz köthető utalásokkal hozzuk egyértelmű asszociációs kapcsolatba (l. például egyes szállóigék és közmondások negatív nőképét), vagy szexuális orientációjára tett utalásokkal diszkrimináljuk a beszélőt (Lenz-Johann, 1999, Samel 2000, Frank 1992).

3.4. Szimbolikus agresszió

Hagemann-White (1992) szerint a verbális agresszió a szimbolikus erőszakfajták közé sorolható be a legeggyértelműbben, mivel a terminus alatt elsődlegesen olyan nyelvi jelenségeket értünk, amelyek negatív szemantikai töltettel, negatív konnotációval társítható értékítéletet hordoznak. A másodlagos jelentéstartalmú értékítélet, ami például az olyan kifejezésekhez is társul, mint *vén szatyor*, *betontündér*, *házisárkány*, *két lábon járó takarítógép*, *beszélő mosógép* mint szemantikai többlet társul, azt szimbolizálja, hogy milyen szerepek és sztereotip szerepkészletek milyen minősítéssel vannak jelen a társadalomban a női és a férfi szereprepertoár egészét tekintve.

A szimbolikus agressziót olyan lexikai elemek és idiomatikus kifejezések is képviselik a nyelvben, amelyek használata a nők számára explicit vagy implicit módon sértő és bántó (*buta liba*, *hülye tyúk*).

3.5. Következtetések

A fentiek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a verbális erőszak mint nyelvi megnyilatkozás, a formája, a tartalma, az intenzitása és a funkciója alapján, elhangzásának szituatív és kontextuális körülményeitől függően, a verbális agresszió esetenkénti, egyedi és más-más fajtáját reprezentálja. Azaz: ugyanazon nyelvi megnyilatkozás az agresszió több dimenzióját is reprezentálhatja egyidejűleg.

Frank (1992) is rámutat, hogy a fentiekben ismertetett kategorizáció – a verbális agresszió komplexitásából következően – nem minden esetben egyértelmű. Egyrészt azért, mert az agressziófajták egymástól való elhatárolása nem egyértelmű, másrészt a diszjunkciót gátolja, hogy olyan absztrakt fogalmakkal állunk szemben, melyek nyelvgyakorlatban való megjelenítődési formái egymástól nem elhatárolódva, hanem együttesen valósulnak meg. Egyébként a gyakorlati példák is azt bizonyítják, hogy a strukturális erőszak magában foglal olyan elemeket, amelyek a perszonális erőszakra is jellemzőek, és fordítva. A verbális agresszió és a verbális erőszak komplex nyelvi jelenségek tehát, amelyek olyan kontinuumot képeznek, hogy potenciálisan bármelyik erőszakforma kísérőjelenségeként is funkcionálhatnak, de megjelenhetnek, mint önálló, független erőszakformák is.

4. A nyelvi agresszió kulturális, szociolingvisztikai és genderlingvisztikai aspektusból

Judith Butler (2006) korunk meghatározó filozófusa egyik leghíresebb írásának címe: *Haß spricht*, azaz *A gyűlölet beszél*, melyben a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy „mi lesz a világgal akkor, ha a gyűlölet szavai veszik át a hatalmat?” Butler kifejti, hogy nyelvészeti szempontból mindenképp megfontolandó, hogy a nyelv és az erőszak, ill. a verbális agresszió témakörének kutatásakor a lehetséges vonatkozásokat egymástól módszertani szempontból jól megkülönböztethető módon tárgyaljuk. Például, ha azt a kérdést tesszük fel, hogy a nők vagy a férfiak viselkednek-e nyelviileg agresszívebben, a társadalmi nem (gender) aspektusán belül külön kell vizsgálnunk a hatalommal rendelkező és nem rendelkező férfiak és nők diádját, s nem elégséges arra hagyatkoznunk, hogy társadalmi tekintetben összességében a mindenkori hatalommal rendelkezők férfiak és a hatalmat gyakorlók is általában férfiak. Ekkor természetesen más eredményekre jutunk, mint akkor, ha abból indulunk ki, hogy a férfiak nyelvhasználata patriarchális, s a patriarchális nyelvhasználatot az erőszak nyelvezetével azonosítjuk.

A nyelvi erőszak egy teljesen más szegmensét alkotják a verbális agresszió hétköznapi megnyilvánulási formái, írja Butler. Ez utóbbi jellemzőire, hatásmechanizmusára több nyelv közmondásaiban, szólásaiban is találunk szemléletes példákat. A német nyelvben például ismeretes a következő mondás: „A sok szó fél gyilok” (*dt. Viele Wort, ein halber Mord*, l. Duden Sprichwörter, Bd. 12). A magyar nyelvben is számos olyan kife-

jezés van, amely a nyelvhasználatban kifejezésre jutó erőszak és agresszió legkülönbözőbb formáira utal: *csípős / éles / hegyes nyelve van*, azaz másokra gúnyos, bántó megjegyzéseket tesz; *mindent nyelve harangjára köt*, azaz másokról rosszindulatú pletykákat terjeszt; *szőrös a nyelve*, azaz goromba, durva beszédű; *a nyelvét köszörüli / élesíti valakin*, jelentése: gúnyolódik valakin; *jól felvágták a nyelvét*, vagyis kéretlenül is beleavatkozik mások dolgába. *Külön kell a nyelvét agyonütni*, ez a dunántúli mondás arra utal, hogy valaki egész életében veszekedős természetű volt (a példákat l. O. Nagy: Magyar szólások és közmondások, 1985).

Germán és szláv nyelvekben egyaránt ismert mondás „*A nyelv gonosz fegyver*”, melynek jelentése: rágalmazással, hamis vádakkal és gonosz híresztelésekkel sok bajt okoznak egymásnak az emberek. Ennek a mondásnak egy változatára szállóige formájában is rábukkanhatunk: *Többen vesztek el nyelvek által, mint fegyver által*, azaz sok embernek okozta már veszét az okatlan fecsegés, a szavak általi bántalmazás.

A fenti példákkal kapcsolatosan az a probléma, hogy a női kommunikációt sokkal gyakrabban jellemzik a fenti köznyelvi fordulatokkal és szólásmondásokkal, mint a férfi kommunikációt. A fenti esetektől elválasztva, de kiemelten kezelendő a szexuális tartalmú verbális agresszió. Ez általában azonban megint csak a nőkre vonatkozik, s a szexuális zaklatás klasszikus esetének tekintik az amerikai bíróságok is. Statisztikai adatok is alátámasztják, hogy a verbális agresszió áldozatai többször nők, mint férfiak. Egy példával illusztrálva: a Heti hetes tartósan csupán egyetlen női szereplője az átlagos műsoridőben a rá eső megnyilatkozások többségében nem viselkedett nyelvileg agresszíven, míg nagyon sokszor került a verbális agresszió áldozatának szerepébe (Batár 2005). Az őt érő verbális támadások nagy része szexuális tartalmú volt, *öreg kancának, fogatlan nénikének, vén csatalónak, kivénhedt csikónak, butuska ölebnek, gyűrött párnának* stb. nevezte a műsor többi szereplője.

E szerepfelosztásnak a magyarázata természetesen nemcsak a nemi szerepek különbözőségéből és a nemek szerint eltérő nyelvi viselkedésből eredeztethető, (mármint abból a sztereotípiából, hogy a nők nyelvileg kevésbé agresszívek), hanem abból a szociológiai tételből is, hogy a verbális agresszor és a verbális agresszió áldozatának szerepköre egymással fordítottan arányos. Tehát minél többször agresszív valaki, annál kevesebbszer irányul feléje verbális agresszió, és minél kevesebbszer tesz valaki verbálisan agresszív megnyilatkozásokat, annál többször irányulnak feléje a verbálisan agresszív kijelentések (Hunyadi 2001).

4.1. A nyelvi agresszió és a nemi sztereotípiák kulturális vonatkozásai

A nyelvek és kultúrák abban a vonatkozásban is különböznek egymástól, hogy milyen skálán mozognak a nyelvi agresszióval, hagyományos értékrendben: a durva nyelvi kifejezésekkel kapcsolatos nemi sztereotípiák és azok megítélése. A legtöbb erre irányuló vizsgálat nyelvek fölött álló jelenségként kezeli, hogy a verbális agresszió aktusát általában a férfiak gyakorolják, s az agresszív nyelvi gyakorlatban az agressziót elszenvedő személy testiségére, testi tulajdonságaira, kinézetére és alkatára vonatkozó megjegyzéseket tesznek, nemritkán szexuális tartalmú ajánlatokat fogalmaznak meg agresszív nyelvi formában. Kotthoff (1988) német nyelvész ezt úgy fogalmazza meg, hogy a nők elleni erőszak már a nyelvi erőszakkal veszi kezdetét, s írásában sok kultúrkörből származó példát idézve bizonyítja, hogy a nyelvi kultúra historikusan átörökített jelensége a nyelvi viselkedésében agresszív férfi sztereotípiája. Ám ennek megítéléséhez a legtöbb kultúrában nem kapcsolódik előítélet, míg az, ha a nők viselkednek agresszíven egyértelműen negatív megítélés alá esik. Példaképpen Kotthoff (1988) az Ó- és az Új Testamentum szövegeit említi, s megállapítja, hogy a nők nyelvelnek, feleسلnek, replikáznak a kisebb jelentőségű ügyekben, míg a társadalmi kérdésekben hallgatásra ítéltettek.

A legtöbb vizsgálat különbséget mutatott ki a férfi és a női nyelvhasználat agresszivitásában. Japán, amerikai, norvég, finn és más nyelvekre vonatkozó kutatásokban a férfiak nyelvhasználata volt agresszívebb, míg a nők verbálisan konfliktuskerülő magatartást tanúsítottak. Ebben a tekintetben megerősítést nyert a köznyelvi sztereotípiája: a férfi beszélők nyelvi viselkedési mintázata agresszívebb, mint a női beszélőké.

Számos kultúrában találkozunk azonban teljesen más értékrendet reprezentáló példákkal is: Keenan (1991) egyik tanulmányában arról számol be, hogy a madagaszkári nyelvben a férfiak nyelvi viselkedése kifinomult stílusú, s a normaként szolgáló „férfinyelvben” kerülni illik a nyelvi agresszió minden formáját, míg a női nyelvhasználati forma szinte előírja, hogy a piacon hangosan és agresszívan vitatkozzanak, s válogatott kifejezésekkel becsméreljék, ócsárolják mások portékáit.

Hines és Fry (1994, idézi Langenmayr 1997) Argentínában végzett faktoranalízise azt mutatta ki, hogy a verbális agresszió enyhébb formáinak (rosszindulatú pletyka, hírbehozás) alkalmazása szignifikánsan jellemzőbb a nőkre, a verbálisan agresszív beszédaktusok társadalmi megítélése nem feltétlenül negatív, annak ellenére, hogy a megkérdezettek szo-

ciális manipulációként értékelték a pletykát is. Negatívan viszonyulnak azonban a kirekesztés aszociális beszédaktusához, ennek használata – a vizsgálat adatai szerint – szintén a nőkre jellemzőbb.

Kulturális összehasonlító vizsgálatokból az is kiderült, hogy az agresszív verbális interakció erősen szituációhoz kötött. Házaspárok közötti agresszív verbális interakciók az amerikaiak körében a leggyakoribbak, míg indiai házaspárok kommunikációjában alig van rá példa (Langenmayr 1997).

4.2. A nyelvi agresszió és a nemi sztereotípiák szociolingvisztikai vonatkozásai

A köszörüli a nyelvét, éles a nyelve, mint a borotva az ehhez hasonló kifejezéseket ha csak implicit módon is, de a magyar nyelv is elsősorban női beszélőkhöz rendeli hozzá. Egyes közmondások explicit hozzárendelést is tartalmaznak: *asszonynak fegyvere a nyelve, asszonyok fegyvere a fenyegetés, nyelve veri meg asszonyt* (O. Nagy 1985). E közmondásaink tartalma azonban éppen hogy ellentmond azoknak a sztereotipikus vélekedéseknek, hogy a nők kevésbé viselkednek nyelvileg agresszíven. Példa lehet erre Graumann (1996, idézi Langenmayr 1997) egyik vizsgálata, amelyben a diszkrimináló viccek tárgyát és tartalmát vetette össze. Megállapítása szerint a nőkre több vicc vonatkozott, a férfi csak akkor tárgya a vicceknek, ha egyéb diszkrimináló elemmel társul a nemi vonatkozás (például etnikum, különböző fogyatékoságok és impotencia). Butler (1991) ezzel kapcsolatosan azon a véleményen van, hogy a viccek éppen diszkriminatív jellegük miatt hatásosak, s az énkép és a másokról kialakult sztereotip kép ütköztetésén alapulnak. Ez az álláspont azért is érdekes, mert a filozófusok általában úgy tekintenek a nyelvre, mint a békés megértés és megértetés eszközére, ahol csupán csak arról van szó, hogy a jobbik érv kerekedik felül. Ebben a kontextusban a nyelvészek azonban sokkal inkább azt hangsúlyozzák, hogy a nyelv és a nyelvhasználat valóban fegyver az ember, az emberiség kezében.

A fenti példák és esetek azt mutatják, hogy a verbális agresszió része a jelen társadalmi és a szociális interakciónak. Subovits (1996) *Verbális agresszió* című cikkében ezzel szemben azt az állítást fogalmazza meg, hogy a verbális agressziófajták nem feltétlenül a durva beszédben juthatnak csak kifejezésre, mert tartalmilag egy-egy expliciten szexualitásra utaló kifejezésnek valójában a szöveg egészére vonatkoztatva nem nagyon tulajdonítunk jelentőséget, legfeljebb nyelvi ízlésünket sérti a jelen-

ség. Ebben a vonatkozásban szintén van különbség a férfi és a női beszélők között: a nőket jobban zavarja a nyelvi durvaság, mint a férfiakat.

A magyar nyelvész agressziókutatók is foglalkoznak a gender és az agresszió közötti lehetséges összefüggések feltárásával. Batár (2004), aki a verbális agresszió különféle megjelenési formáit köznap és médiadiskurzusokban vizsgálta, rámutatott, hogy a nők beszédaktusai a burkolt nyelvi agresszió típusaiba tartoznak, míg a férfiakra a nyílt agresszió jobban jellemző. A vizsgálatból az is kiderült, hogy a női beszélgetőpartnereket a médiában, a különböző show-műsorokban a nyílt és a rejtett nyelvi agresszió egyformán sújtja. Nyitott kérdés azonban, hogy valójában mit tekintünk rejtett (implicit) és nyílt (explicit) agressziónak a nyelvhasználatban. Napjainkban a durva beszédmód és a durva stiláris rétegbe tartozó kifejezések használata a nyílt agresszió leggyakrabban alkalmazott formái közé tartozik. A nyelvművelés keretében sokan és sokat foglalkoztak a durva szavakkal és trágár beszéddel, s gyakorta megjegyezték, hogy a férfiak az erőfölényük demonstrálására nemcsak nagyobb hangerejüket használják, hanem hasonló célt szolgál a durva szókészlet használata is. Jellemző női nyelvhasználati stratégia, hogy a férfias nyelvi viselkedés eszköztárának elsajátításától várják a társadalmi pozíciójuk megerősödését. Egyes vizsgálatok szerint (l. pl. Földes felmérése, 2002) a gimnáziumi és a főiskolai korosztályban a lányok már gyakrabban használják a durva kifejezéseket, és nyelvi viselkedésük is agresszívabb, mint a hasonló fiú korcsoportokban. Ez pedig már nemcsak nyelvi viselkedésbeli változásokat jelent, hanem a nemi vonatkozásokon túl, korosztályi jellemzője is a nyelvi kultúrának. A lányok esetében a férfias regiszter elsajátítása nem feltétlenül a verbális agresszió tolerálásával áll összefüggésben, hanem a nyelvi divattal és a média nyelvhasználatával, ami bizonyos esetekben együtt járhat a nyelvi attitűd megváltozásával. Ennek esetpéldáját figyelhettük meg korábban Máté Krisztina Leggyengébb láncszem című műsorának műsorvezetői stratégiájában is.

4.3. A nyelvi agresszió és a nemi sztereotípiák genderlingvisztikai vonatkozásai

A nyelvi agresszió és a hierarchia közötti kölcsönhatás vizsgálatának is vannak nemi vonatkozásai. Átfogó kutatások bizonyították, hogy 6–11 év közötti iskolásoknál a fiúk több agresszív cselekedetet hajtottak végre a megfigyelés időszakában, míg a lányok többször alkalmaztak verbális agressziót. Érdekes azonban, hogy a fiúk a lányokkal és a fiúkkal szem-

ben is agresszívnek mutatkoztak, míg a lányok a lányokkal szemben alkalmaztak több agresszívnek minősíthető beszédlepet, kezdeményeztek több verbális támadást (Langenmayr 2007). Infante és Wall (1984, idézi Langenmayr 2007) ezzel megegyező eredményekre jutott egyetemisták körében is, azzal a különbséggel, hogy a verbálisan agresszív interakcióban a fiatal férfiak fokozottan agresszív verbális viselkedést mutattak, míg a fiatal nők meghátráltak, és alig tettek énvédő, arcukatvédő beszédlepet.

Külön figyelmet érdemel a stresszhelyzet. Saját megfigyeléseim alapján úgy tűnik, hogy a televízióban bemutatott ún. interaktív vetélkedő műsorokban a verbális agresszió a diskurzus fenntartásában, szerveződésében egyáltalán nem elhanyagolható szerepet játszik, sem az agresszor, sem az agressziót elszenvető szempontjából. Ebben a keretben a beszélő neve is meghatározó lehet, mert a megfigyelések azt mutatták, hogy a verbális agresszió stratégiájának alkalmazásában a diskurzus kimenetelét befolyásoló módon mutatkozott meg a különbség a férfi és a női szereplők között: a férfi szereplők a nyertes szerepébe kerültek, ha agresszíven viselkedtek, míg a női szereplőknek a vesztes szerepe jutott, ha nem reagáltak eléggé agresszíven. Ez az eredmény megfelel azoknak a társadalmi sztereotípiáknak és nemekkel kapcsolatos elképzeléseknek, hiedelmeknek, amelyeket szociálpszichológiai attitűdvizsgálatok (pl. Hunyadi 2004) bizonyítottak.

5. Nyelvi agresszió a valóságshowk világában

5. 1. A show-k világa

Reality show, *Reality TV* elnevezéssel ismerjük azokat a tévéműsorokat, amelyek szereplői olyan hétköznapi emberek, akik egy ideig a nyilvánosság előtt élik hétköznapijaikat. A műsor célja, hogy „bemutassa a valóságot”, a műsor készítői arra törekednek, hogy a szereplőket nehéz helyzetekbe hozzák, azaz olyan interakciókat és szituációkat teremtsenek, amelyek a nézők számára „lebilincselők”, provokatívak, érdekesek. Ezekben a szituációkban érzelmi kitöréseknek, nagy veszekedéseknek, verbális és tetteges erőszakételnek lehetnek tanúi a nézők. A rendezők a nézők számára általában két lehetőséget biztosítanak a show-ban való részvételre és az események követésére: előre meghatározott műsoridőben vágatlan felvételek, ill. ún. összefoglalók megtekintésére van mód. Ez utóbbi

felvételeken hatásadász effektusok közepette láthatjuk embertársaink viselkedését bekamerázott szituációkban.

A *reality show* és a *reality TV* kifejezések a köztudatba nálunk a *Való Világ* és a *Nagy Testvér* című produkciók által kerültek be, míg külföldön már az 1980-as években is sugároztak hosszabb-rövidebb valóságshow-kat. Főleg Hollandiában és Dániában volt népszerű ez az új televíziós műfaj a kezdetektől fogva. A műfajnak több válfaja is létezik: vállalkozó szelleműek saját házáat kamerázzák be, egy bizonyos foglalkozási ág kiválasztott képviselőinek munkáját filmezik teljes munkaidőben, meglepetésből átalakítják valakinek a házáat stb. A valóságshow-k gyökere egyébként az 1970-es évekig nyúlik vissza: 1973-ban vitték képernyőre az *An American Family*-t, amelyben egy házasság válságát követhették nyomon a nézők a békítő tárgyalásoktól kezdve a bírósági döntésig.

Európában elsőször a holland televízió mutatott 1991-ben valóságshow-t, *Show Nummer 28* címmel, ahol egymás számára idegen emberek költöztek össze egy időre egy házba, hogy saját akaratukból „megváltozzanak”. A *reality show*-k világa napjainkra radikalizálódott, s egyre bizarrabb szituációkat találnak ki a versenyzők számára (pl. túlélőshow, anyacsere, gyerekcseré).

5.2. Valóságshow-k a kutatók szemszögéből

A kutatók ezen „életszerű játékokat” eddig csupán két aspektusból elemezték alaposabban: egyrészt médiaetikai, másrészt pszichológiai szempontból. Holott: „E műfaj ugyanakkor szembetűnően erős világkép-közvetítő szerepe, sajátos társadalomképe és emberképe, az emberi viszonyokról sugallt képe, mindezzel összefüggő szimbolikus és értéküzenetei, modelladó és szocializációs hatásai, manipulációs eszközei és a társadalmi nyilvánosságról sugallt képe miatt szinte megkerülhetlenné válik a saját társadalom szociológiai-kulturális antropológiai elemzésének feladatait magukra vállaló társadalomtudósok és a szellemi közélet alakítói számára” (Kapitány–Kapitány 2006).

A következő elemzésben a nyelvhasználat, s azon belül is a nyelvi agresszió szerepének vizsgálatára vállalkozom, s teszem ezt abból a meggyőződésből, hogy a nyelvészek sem mehetnek el szó nélkül a tapasztalt jelenség mellett. A vizsgálat fontosságára azonban nemcsak az a megfigyelés mutat rá, hogy a valóságshow-k és a legújabb *Zone Reality TV* csatornán félelmetes mértékben uralkodik el a nyelvi agresszió, s nemcsak az ad okot az aggodalomra, hogy döbbenet olvasom az egyik műsorújság

TV-Világ című rovatában a vigasztaló szavakat: ne bánkódjunk azon, ha mégsem indul el a Való Világ 4, mert a TV2 több felpörgetett vetélkedőt és talkshow-t is indít 2008 tavaszán, közöttük az Egyesült Államokban híres-hírhedt karrierre szert tévő, agresszív műsorvezetői stílust képviselő, a műsor vendégeit szó szerint verbálisan megalázó talkshow-guru, Jerry Springer közreműködésével.

Miért is olyan népszerűek a valóság-műsorok? „A valóságshowk-at leginkább a laboratóriumi csoportpszichológiai kísérletekhez szokták hasonlítani, és valóban lehet őket úgy nézni, mint egy ilyen kísérletet: ebben az esetben az „emberi természet” az a valóság, ami bennük megjelenik. Még ha feltételezünk is egy mögöttes forgatókönyvet, a kommunikáció, a verseny, a rokon-, és ellenszenvak alakulása az alapszituáció természetellenességét leszámítva „olyan, mint az életben”, s így – akárcsak egy sportverseny vagy kvízműsor szemlélése közben – sok minden megfigyelhető a jellemekről, a viselkedésekről...” (Kapitány–Kapitány 2006).

A magyar csatornákon közvetített *Való Világ*, *Nagy Testvér* és a többi hasonló kategóriájú műsor kommunikációs stílusát a verbális agresszió dominálja. A show-k profiljuk szerint azt a „valóságot” kell, hogy közvetítsék a nézők felé, hogy az élet harc, amelyben az agresszívabb fél lesz a győztes, aki hazaviheti a nyereményeket. A magyar valóságshow-k világában a műsor készítői és a szponzorok mintha a konfliktusok végletekig tartó kiélezését tekintették volna a legfőbb dramaturgiai eszköznek, s a párbeszéd során mintha még a kevésbé agresszív versenyzőket is abba az irányba mozdították volna el, hogy minél alaposabban elsajátítsák a verbális agresszió csínját-bínját.

5.3. A valóságshow-k kommunikációs világa

Erre a tendenciára médiaelemzők is rámutattak, s a valóságshow-k kommunikációs világát a következőképpen jellemezték: „a beszédmód lecsupaszítása, az iskolázottabb beszéd felesleges okoskodásnak minősítése, az indulati elemek fölénye az érveléssel szemben” (...). Mi lehet mindennek a célja? A médiakutató válasza egyszerű: „az ily módon »természetesnek« nyilvánított stílus lényegében a társadalmi hierarchia alsó szegmenseiben helyet foglaló csoportok nyelvhasználati szokásaihoz kapcsolódik, s az ezt képviselő szereplők magukat ilyen szociálisan hátrányosabb helyzetű csoportok öntudatos képviselőiként is jelenítették meg. Ez több szálon is alkalmas arra, hogy rokonszenvet keltsen” (...).

A valóságshow-k párbeszédei spontánnak minősíthetők, tehát adott esetben nyelvi-nyelvhasználati vizsgálat alapjául is szolgálhatnak. A Való Világ első szériájából mintegy 20 órányi vágatlan, 2002-ben az interneten keresztül letöltött nyelvi anyagot elemeztem, a német Big Brother nyolcadik szériájának pedig legfrissebb felvételeit vettem alapul, amelyek 2007 szeptemberében és októberében a show hivatalos honlapján napi rendszerességgel voltak elérhetők videoklipek formájában.

6. Verbális agresszió és nemi sztereotípiák a valóság show-k tükrében

6. 1. 1. A Való Világ Magyarországon

A Való Világ, ismertebb nevén a VV eddig három szériában futott 2002–2004 között. A show segítségével a villalakók életét követhették nyomon a nézők, éjjel és nappal, összefoglalókban és főműsoridőben. A játék agresszív jellegét erősítették a játék lebonyolítása körül felbukkanó agressziót sugalló szavak is: *kiszavazás, párbaj, kihívás, kiválasztott, kihívott, kiszavazott, párbajozó, párbaj-jelölt*. A műsor Magyarország legnézettebb reality-showja lett az évek során, olyannyira, hogy a műsor készítői a negyedik széria meghirdetését e tanulmány megírása idején vették éppen fontolóra. A *Való Világ 1* és a konkurens *Nagy Testvér*, két különböző csatornán, de párhuzamosan futott a magyar televízióban. A műsor nézettségi indexe a következőképpen alakult: A VV 1 közel 1,5 milliós tömeget szögezett tartósan a képernyő elé estéről estére. A Való Világ számára az áttörést a VV 2 hozta meg, melynek össznézettségi indexe (1,75 millió néző) már megelőzte a BB2-t (a Big Brother második szériáját). A sikerre való tekintettel az RTL Klub kidolgozta az első magyar fejlesztésű valóságshow harmadik sorozatát, a VV 3-at. Ez már rekordnézettséget – 2,06 millió nézőt – hozott.

6.1.2. Verbális agresszió a villában

A Való Világ 2 felvételeinek elemzése megmutatta, hogy a show férfi és női szereplői nem feltétlenül ugyanazokat a beszédaktusokat tekintik verbálisan agresszívnek. A férfi szereplők többször kezdeményeznek verbális támadásokat, mint a női szereplők. A férfi szereplők verbálisan agresszív viselkedése elsősorban férfivetélytársaik ellen irányul. Az elemzett beszélgetésmintákban a férfi szereplők a nyílt agressziót többször alkalmazták, mint a rejtett agresszív viselkedési mintázatokat. A női játé-

kosok magatartása verbálisan kevésbé agresszív, sőt valójában konfliktuskerülő és nemegyszer a női beszélgetőpartnerek próbálják „beszélgetési munkájukkal” a konfliktust feloldani. A női játékosok gyakrabban találják magukat a békítő és a békebíró, valamint az okos diplomata szerepében.

Az alábbi példa is azt mutatja, hogy a verbális agresszió kezdeményezői férfi játékosok, de a beszélgetésben nyomon követhető kiközösítési akcióból mindenki egyaránt kiveszi a részét. A női beszélgetőpartnerek azonban vagy nem reagálnak a férfiak közötti verbális versengésre, vagy gyors témaváltásokkal igyekeznek a verbális konfliktusra reagálni. Az itt transzkribált formában közölt beszélgetés 2006. 04. 11. 21:30 órakor hangzott el a Villában, vacsora (pótvacsora) készítése közben. A beszélgetésben a VV2 három női, és három férfi játékos vett részt. A teljes felvétel hossza 27:23, ebből az idézett részlet hossza 3:19.

1	VN1	és hát én meg ... megértem hogy ő is tartozni szeretne
2		hozzánk hát akkor ezt most befejezzük pedig munkát is
3		adunk neki meg minden és nagyon szeretjük de mégis
4	VN2	na ne ki ne találd hogy most már ő is és ne csináld vele
5		hogya
6	VN1	[pedig pont erre] van szükség semmi másra
7	VF1	hm jó elég ebből és mondjuk hogy mi a lényeg és a mi a
8		stratégia pont vele nem mindegy mi a
9	VN3	[én pedig mégis] annyira szeretném ha va-
10		laki tartozna hozzám szerintem az olyan nagyon jó és jó
11		ézés
10	VF2	jó ... neked meg minden de neki? és nekünk mi a jó?
13	VN1	én meg ... azt tartom jó ézésnek nagyon ha azt szeretné
14		valaki hogy tartozni szeretne ő énhozzám↑
15	VN2	hmm
16	VF1	akkor ezt a pillanatot kell lefényképezni (fényképet ké-
17		szít, mindenki nevet)
18	VN3	ügyes vagy
19	VF2	de csúnya teljesen ronda nézzétek
20	VN2	jó vicc csak te se nézz oda mer rajta leszel a képen
21	VN1	de nekem muszáj vele beszélnem↑
22	VF2	ott a cica nézzétek és ki a fogó? (VF3 megjelenik a kony-
23		haajtóban)
80		

- 24 VF1 na nekem muszáj valami tortát igen nekem most jön a
25 torta akkor
26 VN3 csináljunk akkor már inkább valami rendes kaját nem?
27 (csend 10mp)
28 VF3 szóval kivel fogok párbajozni? eldöntöttétek? (csend
29 8mp)
30 VN1 na ne viccelj de vicces ez vicc
31 VN2 ne kezd megint
32 VN3 [de hülye vagy] kitalálsz azt is ami nincs
33 VN1 milyen milyen nagy a feje szegény ti nem úgy látjátok?
34 (hangosan nevet)
35 VN2 jó akkor csináljunk valami riszes cuccot azt akartunk
36 nem?
37 VF3 mit terveltetek ki megint? szépen együtt a csapat ez gáz
38 tiszta gáz
39 VF1 akkor most álljunk meg egy szóra!
40 VN1 úristen!
41 VN2 ne na ne!
42 VN3 tehát különböző fajta kaja is van és
43 VF2 jó akkor főzzünk de vele ki főz mer én biztos nem
44 VF3 nem is kértelek rá (8 mp csend, aztán VF3 az ajtóból hal-
45 kan füttyül)
46 VF1 ne legyünk már ilyen negatívak
47 VF3 párbaj indul ki lesz az első? (az ajtóból az asztalhoz megy
48 és felveszi a párbajsapkát)
49 VN1 ez mind a kettő az én sapkám és nem akarom hogy elve-
50 gyék tedd le szépen ha nem teszed le ... én ... akkor hal-
51 lod tedd le a sapkám
52 VF2 [enni mikor fogunk?]
53 VN2 akkor ha lesz kaja ha kész a kínai
54 VF2 a francba ezt eddig mér nem mondta nekem senki?
55 VN3 mit?
56 VF2 na mit? na mit?
57 VN1 [assziszem] nem szereti a kínait
58 VF3 akkor húzzál nyugodtan az asztaltól majd én megeszem
59 mer én meg kajás vagyok csibéim

6.1.3. Elemzés

A beszélgetés egy párbaj előtti napon hangzott el, ahol még nem dőlt el végérvényesen, ki lesz az egyik férfigjátékos VF3 ellenfele. A beszélgetés témái között szerepel a párbaj és annak várható kimenetele, ill. a beszélgetés alapjául szolgáló vacsorakészítés is. A beszélgetésrészletben összesen 38 beszédlépést valósítottak meg a résztvevők (VN1–3 női játékosok, VNF1–3 férfi játékosok). A nőkhöz 22, a férfiakhoz 16 beszédlépés tartozik. A női beszélgetőpartnerek közül VN1 9, VN2 7 és VN3 6 beszédlépést tett. A férfi beszélgetőpartnerek között a beszédlépések aránya majdnem egyenlően oszlik meg (6-6-5). Ez azért is meglepő, mert a beszélgetésbe később bekapcsolódó, a párbajra készülő VN3 a beszélgetés végére behozza kommunikációs hátrányát, sőt bizonyos mértékben támadásba lendül a többiekkel szemben, akik a beszélgetés elején épen arról vitáztak, hogy milyen stratégiát alkalmazzanak a párbajra kihívott VF3-mal szemben. A beszélgetést a férfiak irányítják (irányítási stratégia l. pl. VF1 beszédlépése 6-7. sor). A női játékosok verbális magatartása szolidárisabb VF3-mal szemben, VN1 a jelen nem lévő VF3-at megpróbálja megvédeni a verbális támadásoktól (11-12. sor). A női játékosok ekkor VN1 ellen fordulnak. VN3 explicit meg is dicséri VF1-t, aki a védelmi stratégiát gyakorló VN1 cselekedetéből tréfát üzve fényképet készít. VN1 verbális inzultálásához csatlakozik VF2, aki csak látszólag a fényképről mond véleményt, valójában ő is VN1-t gúnyolja ki (16. sor). A 18. sorban VN1 egy utolsó kísérletet tesz szolidaritásának kifejezésére. Verbális agresszióknak fogható fel, hogy a konyhaajtóban megjelenő VF3-mal senki nem áll szóba, VF1 hirtelen témát vált. Ebben a szakaszban van a két hosszabb csend. VF3 azonban nem fogadja el a témaváltásokat és a csendet, határozott beszédlépést tesz (22. sor). Minden női játékos arcúlvédő stratégiát alkalmaz válaszlépésében (23-26. sor). VN1, aki a beszélgetés elején a társaság többi tagja előtt védelmébe vette VF3-at, most nyílt verbális támadást kezdeményez ellene (26. sor). Ez azonban kezdetben sikertelen, mert VN2 kísérletet tesz egy gyors témaváltásra. VF3 azonban újra határozott kérdést intéz mindenkihez, de csak az egyik férfi játékos reagál rá. A női játékosok újabb közös kísérletet tesznek a verbális konfliktus háritására (30-32). Ez is sikertelen beszédaktus marad, mert most VF2 veszi fel a harcot VF3-mal. A beszélgetés további alakulását már VF3 határozza meg, s voltaképpen ő is kerül ki győztesen a szópárbajból, mint ezt a záró-beszédlépése is mutatja (46-47 sor). VF3 tudatában van verbális győzelmeinek, hiszen „*csibéimnek*” nevezi játékostársait.

6.2.1.A Big Brother Németországban

A *Big Brother* Németországban 2000-ben kezdődött, s jelenleg a 8. szériánál tart. Népszerűsége töretlen, naponta kb. 3 millióan nézik, s kb. ugyanennyien keresik fel a show hivatalos honlapját is. A produkció neve Orwell regényére asszociál, amelynek képzeletbeli világában a Nagy Testvér mindenkit figyel, kamerával, mikrofonnal, lehallgatókészülékkel, de hagyományos módon is leskelődik, fürkészik, kémlel és megfigyel. A Big Brother résztvevői egy lakókonténerben laknak, amelyet Köln külvárosában állítottak fel. Egyszerre tíz versenyző költözik be a házba, öt férfi és öt nő, akiknek civilben is minél érdekesebb személyiségnek kell lennie, s az sem árt, ha valamilyen extrém foglalkozást űznek. Az első szériára kb. 15 000 jelentkező, a másodikra mintegy 70 000 jelentkező volt. A producerek eddig több mottóval is „felszerelték” a show-t: pl. „Mutasd meg az arcodat!”, „Intrika és erotika”, „Csak az igazság számít!”, „Rejtsd el arcodat!” stb. A műsoridő az RTL2-n ugyan korlátozva van, a nézők a résztvevők életének mégis minden percét követhetik az interneten, ahol folyamatosan töltik fel a felvételeket, ill. saját számítógépünkről is közvetlenül rákapcsolódhatunk valamelyik kamerára, s egyenesen élő adásban láthatjuk a szereplőket. A honlapon keresztül így egy órán át részeseülhetünk abban az élményben, mintha mi is a résztvevők közé tartoznánk, sőt e-mail kapcsolatot is létesíthetünk, vagy az interneten keresztül beszélgethetünk valamelyik játékosal.

6.2.2. Verbális agresszió a német valóságshow-ban

A német BB-ről azt írta az aktuális sajtó, hogy az egész műsor sikere a kommunikáción múlik, vagyis azon, hogy a kiprovokált verbális támadások és a szereplők közötti párbeszédnek mennyire kötik le a nézőket. A BB szereplői is folyamatos verbális agresszióknak vannak kitéve, s ebben a stresszhelyzetben különösen a „kettős igazodás” és a csoport identitásképző, az identitást erősítő vagy gyengítő funkciója révén jut szerephez a kommunikációban a szereplők neme. A német BB-ben nagyjából az a helyzet alakult ki, hogy a férfi szereplők összefognak a női játékosok ellen, míg a nők társulnak az összefogásokhoz, akár a női, akár a férficsoporthoz, ha csak egy kiszemelt áldozatról van szó. A nők kommunikációs viselkedését a BB-vel foglalkozó szakértők szerint a nézők nemileg vegyes csoportokban nem találták olyan érdekesnek, mert nem ők választották ki az „áldozatokat”, s nem ők találták ki a stratégiát, amivel a sarokba lehet szorítani azt, akinek el kell hagynia a lakókonténert. Ezért is

vetődött fel az ötlet, amit egy angliai BB-ben már meg is valósítottak, hogy kezdődjön egy show 12 nővel és egy férfi játékosal. A műsor készítői nyilván abban reménykednek, hogy az egy férfi kegyeiért a nők hajba kapnak, áskálódnak, civakodnak és viaskodnak majd.

A német BB-t ugyanolyan botrányok kísérték, mint a világ többi BB-jét. Hogy csak néhány példát említsünk a verbális agresszió kapcsán: Az egyik amerikai BB-szériában, egy férfi és egy női szereplő intim viszonyba került egymással, a férfi azonban többször is tettelegességet helyezett kilátásba. Például: „*Mit szólnál, ha most átvágnám a nyakad?*” A kést is a nő torkához tette, és így folytatta: „*Megöllek, ha ránézel R.-re!*” Ennek ellenére nem zárták ki a játékból. Újsághírek szerint az amerikai BB-show szériái rendkívül agresszív jellegűek, sok heves szóváltással és dühkitöréssel, a durvaság a nyelvhasználatban is dominál. A média nyomására a káromkodóknak végül is el kellett hagyniuk a BB-házat. Egy másik amerikai szériában két házlakó szóváltása majdnem végzetes kimenetelű lett: egy beszélgetés során az egyik férfi szereplő játékos társa zsidó nagyszüleinek erőszakos halálával viccelődött. Egy női játékos tanúja volt ennek, s elmondta a hallottakat az érintettnek, aki nyíltan kérdőre vonta az agresszort. A szóváltásban a sértések eldurvultak („a kis szerszámú törpétől” kezdve antiszemita megjegyzéseken és rasszista fenyegetéseken át minden elhangzott a vágatlan műsorban). A legnagyobb botrány mégis Dickhez fűződik, akit az amerikai nézők „*Evil Dick*”-nek (Gonosz Dick) nevezték el. Női játékos társaival agresszíven bánt, sértegette és megalázta őket, olyannyira, hogy a National Organization of Women írásban kérte a BB-től, zárják ki a játékból a férfit. Hírértéke is lehet annak, hogy a játékot Dick nyerte meg.

Az általam elemzett német nyelvű BB-felvételek a BB 6. szériájából valók. Az elemzés tanúsága szerint a német nyelvű adásban halmozottan fordulnak elő verbális konfliktusok, a nők gyakrabban áldozatai is ezeknek. A férfi játékosok szóhasználata is durvább valamivel, mint a női játékosoké. Az alábbiakban egy olyan beszélgetésrészletet választottam ki a korpuszból, ami témájában hasonló a fentebb elemzett magyar nyelvű beszélgetéshez, s a résztvevők száma is hasonló (3 férfi és 3 női játékos). A felvétel 2006. 06. 12-én készült, 23:40 kor. A beszélgetésrészlet hossza 3:55, 42 beszédlépből áll. 20 beszédlépés női játékosoktól (BW1–3), 22 férfi játékosoktól (BM1–3) hangzik el. A beszédlépések megoszlása a nemek között a német nyelvű beszélgetésben kiegyenlítettebb, mint az elemzett magyar beszélgetésben. A beszélgetést férfi szereplő kezdeményezi, s a férfi szereplők irányítják az egész beszélgetést. A női játékosok-

kat az egész beszélgetés folyamán sok verbális támadás éri, a nők ily módon rákényszerülnek az arculatvédő stratégiák alkalmazására. A beszélgetés témájául BW3 kiszavazása szolgál. A beszélgetés lefolyása hasonló a magyar nyelvű példához: a BB ház lakói arról beszélgetnek, hogy milyen módszer alkalmazásával lehetne rábírní BW3 női játékost a házból való távozásra. A beszélgetésből azonban a verbális támadások áldozata nem kerül ki győztesen, mert a többi játékos összefog ellene, és közösen teszik ki gúnyos megjegyzéseknek. A játékosok nem alkotnak különálló férfi és női csoportot, a nők kevesebbsszer reagálnak az őket ért verbális támadásokra, ha azokat férfi agresszorok indítják ellenük, s többször próbálkoznak arculatvédeessel, ha az agresszor nő, különösen a kiszavazásra ítélt BW3-mal szemben védekeznek. A német beszélgetésben egy női játékos a kiszavazott, akinek verbális visszatámadásai szinte teljesen sikertelenek maradnak, kivéve a két utolsó megnyilvánulását (48., 50. sor), annak ellenére, hogy a nők közül ő szólal meg a legtöbbször. A férfi szereplők közül BM1 dominál (11 beszédlépés).

1	BM1	hört ihr mal zu ja? Ich hab ja was zu sagen ich hab nach-
2		gedacht
3		wir können ja ne Petition schreiben ... wer möchte
4		dass sie raus wird?
5	BW1	alles verrückt ich hab ja das immer schon gsagt aber ihr
6		und die hohe Schule
7	BM3	[schieß ja drauf und auf die
8		Petition ich schlag meinem Gegner lieber in die Fresse]
9	BM2	und wir was besprechen und sie dabei Fernseh guggt
10		dann explodiert man
11	BW2	hast du ja ne zeitlang auch selbst gemacht
12	BW1	ja wir ham sie fertig gemacht jetzt heult sie uns ne Woche
13		lang
14	BW3	wollt ihr mir n stumpfes Messer ins Herz stechen? so was
15		geiles!
16	BM1	dieses Spiel ist eh zu trocken für mich Kackspiel! Ent-
17		scheidn und das
18	BW3	[ein Showkampf] hier bei uns im äh ... ich weiß gar
19		nicht im garten?
20	BW2	[WAS ein Showkampf] ne arena... lieber ne richtige
21		arena wir sind alle in der
22		Kampfarena!

23 BW1 guckt ja nur hin es ist ein gutes Spiel für die Leut wenn
 24 sie abends nach Hause
 25 gehn gestresst von der Arbeit ... und sie können gucken
 26 und Scheiße guckn uns alle
 27 BM1 bisschen Wut ablassen was?
 28 BM2 ist zum kotzen
 29 BM3 welch ein Glück dass du dabei bist!
 30 BM1 [Ja... ich weiß] ich weiß ich bin auch sehr
 31 glücklich grade
 32 BW2 so wie ich
 33 BM1 [so wie] du genau Klugscheißer 'Schuldigung
 34 Scheißerin
 35 BW3 ich hab aber Angst immer das gleiche ja wisst ihr ja und
 36 das Wissen dass ich es auch weiß auch nur nicht mal
 37 glänzen kann und dass ich auch diese ne Wette verlorn
 38 habn werde
 39 BW2 du spinnst aber am besten spinnst du weiter angst weiß
 40 doch jeder was Angst is is ... Angst da wo ja klar
 41 BM2 [du hast so n Hohlkörper] im Kopf
 42 BM1 die neue miss unsichtbar macht sich ja sichtbar hier im
 43 haus mir ists genug
 44 BW1 vielleicht sollten wir doch paar nette Worte für sie habn
 45 sie is ja
 46 BM2 [verdammt] aber warum können manch Frauen nicht lo-
 47 gisch denk
 48 BW2 ich kann an den Männern nicht verstehn dass sie uns
 48 Frauen nich verstehn
 50 BM2 wobei es ja alles auch anders rum geht
 51 BW2 wie?
 52 BM1 na dass die Frauen uns nicht verstehn
 53 BM2 also wenn ihr meine Meinung hören wollt is wirklich zum
 54 Kotzen ist das genau was für mich is Scheiße
 55 BW3 [tja der Mann] muss ja
 56 BW2 [wer wird dann] rausgeschmissn?
 57 BW3 keine Ahnung ist auch ne Meinung
 58 BM1 du bist ja ne süßes Ding ne richtige Showgirl aber
 59 BW3 Männer mit Glatze sind mir ja lieber
 60 BM2 das war aber nich fair
 61 BW2 sie hat aber ne kleine Charakteristik aufgestellt und so
 86

62	BM1	auch du bist einfach dumm
63	BM2	mir is's stinklangweilig wer hat ein neues Thema?
64	BM1	einfach Adresse hinterlassen
65	BW3	nen Kurs für Gehirntote kann ich dir empfehln
66	BM1	leut sagt mal wer guckt diesen Scheiß noch?
67	BW3	grob geschätzt zwei Millionen

6.2.3. Elemzés

A fenti beszélgetésben a női szereplők körülbelül azonos arányban vesznek részt a beszélgetésben, míg a férfi szereplők között nagy a különbség: egyikük mindössze csak kétszer szólalt meg. A beszélgetést egyértelműen BM1 irányítja. A férfi szereplők verbálisan mindkét nemmel szemben agresszíven viselkednek, fenyegetőznek, büntetést helyeznek kilátásba. A női játékosok nem indítanak verbális támadásokat, inkább védekeznek ellenük. A női közbeszólások, beszólások (pl. 7. sor) az éles helyzetnek megfelelő kritikát gyakorolják a férfi játékosok fölött. A női játékosok hibájuk és felelősségük felismerésére és annak verbalizálására az egész beszélgetésben több hajlandóságot mutatnak, mint a férfiak (pl. 8., 30. sor). A férfi játékosok szóhasználata durvább, s több helyütt is egyértelműen sértő, bántó (22., 28., 41. sor). A női játékosok az egész beszélgetés során csak egyszer kelnek nyíltan lakótársnőjük védelmére (44. sor). A férfi beszédlelések készítetik a szereplőket a témaváltásokra, jelezve, hogy a férfiak számára unalmas beszélgetés BW3 lelkiéletével foglalkozni.

Összehasonlítva a hasonló témájú magyar nyelvű beszélgetéssel, a német beszélgetésben sokkal több a durva kifejezés, több az agresszív megnyilvánulás, a gyors és kíméletlen verbális támadás. Míg a magyar nyelvű beszélgetésben a verbális agresszió férfi „áldozata” fordít a kockán, s győztesként kerül ki a beszélgetésből, addig a német női kiszavazott – bár a beszélgetés 48. sorában visszavág – a vesztes pozíciójába kerül, arcukat védekező kudarcba fullad.

7. Összefoglalás

A tanulmány a verbális agresszió különböző eseteit mutatta be, különös tekintettel a verbálisan agresszív beszédaktusokra. Az agressziókutatók nemrégiben fedezték fel új kutatási területüket, s honosították meg a magyar nyelvben is a *mobbing*, azaz a munkahelyi verbális terror fogal-

mát. A *mobbing* a verbális agresszió klasszikus típusa, hiszen olyan verbális támadássorozatot jelent egy kollégával szemben, amelyben negatív kritikát gyakorolnak, lenézik és lekicsinylik munkáját, minden mozdulatában hibát keresnek. A *mobbing* kollektív kommunikatív gyakorlat egy kiszemelt áldozattal szemben, nem más, mint kirekesztés és diszkrimináció.

Az elemzett valóságshow-k tulajdonképpen a *mobbing* egyik speciális altípusát reprezentálták, ahol a közösség összefog egy kiszavazandó áldozat ellen, egy párbajozó játékosárs ellen. A játékban résztvevők neme abban játszik szerepet, hogy a show-*mobbing* különféle verbális stratégiáit a férfiak intenzívebben gyakorolják, a nők gyakrabban vannak az áldozat szerepében, s kényszerülnek arra, hogy verbális stratégiákat dolgozzanak ki a visszavágásra. A játékosok neme abból a szempontból is szerepet játszik a *mobbing*-kommunikáció során, hogy férfi vagy nő van-e az áldozat szerepében. A férfiak felveszik a küzdelmet a *mobbing*gal szemben, s ha elég agresszívek, még győztesen is kikerülhetnek a feljük irányuló agresszív kommunikációs gyakorlatból. A valóságshow világában nők kevésbé sikeresen alkalmazzák a védekező stratégiákat, mert a többi nő társuk is kiközösíti, kirekeszti őket, s a játékosársnők a férfiakkal együtt gyakorolják a *mobbing*ot. Abban az esetben azonban, ha férfi a *mobbing* áldozata, a női és a férfi játékosok külön csapatban játszanak, s nők a kommunikáció során közösen olyan verbális stratégiát dolgoznak ki, amellyel kísérletet tesznek a *mobbing* tompítására. Ezeket a megfigyeléseimet a magyar és a német valóságshow-k világát feltáró élőnyelvi beszélgetésekre alapozom. A nyelvi korpusz mindkét nyelven többórás anyagot foglal magába. A felvételek a magyar VV-villából és a német BB-házból származnak. Jelen tanulmányban fentebb két – egy magyar és egy német nyelvű – beszélgetés összevetésére vállalkoztam, melyek különösen jól alátámasztják a fenti állításokat.

Irodalom

- Atkinson, L. R. (et al.) 2001. *Pszichológia*. Budapest: Osiris.
- Bandura, A. 1973. *Agression: A Social Learning Analysis*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Batár, L. 2004. A Heti hetes című műsor elemzése a nyelvi agresszió szempontjából. In: Kassai I. (szerk.): *Etűdök alkalmazott nyelvészetre*. Pécs: Pécsi Egyetem. 68–85.
- Buda B. 1986. Az agresszió megértésének pszichológiai korlátai. In: Csányi V. (ed.) *Agresszió az élővilágban*. Budapest: Natura. 183–194.

- Butler, J. 1991. *Das Unbehagen der Geschlechter*. Stuttgart: Suhrkamp.
- Butler, J. 2003. Haß spricht. Zur Politik des Performativen. Stuttgart: Suhrkamp.
- Csányi V. 1986. Az emberi agresszió. In: Csányi V. (ed.) *Agresszió az élővilágban*. Budapest: Natura. 167–177.
- Csepeli Gy. 2001. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.
- Eron, L. D. 1978. The development of aggressive behavior from the perspective of a developing behaviorism. *American Psychologist* 42, 435–442.
- Frank, K. 1992. Sprachgewalt: die sprachliche Reproduktion der Geschlechterhierarchie. Tübingen: Niemeyer.
- Hagemann-White, C. 1992. Die Konstrukteure des Geschlechts auf frischer Tat ertappen? Methodische Konsequenzen einer theoretischer Einsicht. *Feministische Studien*, 11. 68–78.
- Hunyadi Gy. et al. *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és új irányok*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Huszár Á. 2007. Egy politikai interjú anatómiája. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* (Megjelenés alatt)
- Huszár Á. – Batár L. 2006. Hogyan fojtsuk bele partnerünkbe a szót? Párbeszéd-irányítási stratégiák a közszolgálati televízió egyik szombati műsorában. *Élet és Irodalom*. 2006. jún. 30., 26. szám. www.es.hu
- Janssen-Juriet, M. 1979. *Sexismus*. Frankfurt: Fischer.
- Januschek, F. – Gloy, K. 1998. Sprache und/oder Gewalt. *OBST*, 57. 5–12.
- Kapitány Á. – Kapitány G. 2006. *A tömegkommunikáció szimbolikus üzenetei*. Budapest: Dialóg Campus – Sajtóház.
- Keenan, E. 1991. Normen kreieren – Normen variieren. Männliches und weibliches Spechen in einer madagassischen Gemeinschaft. In: Günthner, S. & Kotthoff. (ed.) *Von fremden Stimmen*. Frankfurt: Fischer. 75–101.
- Kiener, F. 1983. Das Wort als Waffe. Zur Psychologie der verbalen Agression. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Kotthoff, H. 1988. *Spaß verstehen*. Zur Pragmatik von konversationellem Humor. Tübingen: Niemeyer.
- Langenmayr, A. 1997. *Sprachpsychologie*. Göttingen: Hofrege.
- Lenz-Johann, S. Inwiweit drückt Sprache Macht und Gewalt aus? *Sexus* 4. www.oegs.net/sexus/sexus4
- Morvai K. 1998. *Terror a családban*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Samel, I. 2000. Einführung in die feministische Linguistik. Berlin: Erich Schmidt.
- Subovits I. 1996. *Beszéd és szocializáció*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Theunert, H. 1999. *Gewalt in den Medien*. Brandenburg: Pädagogisches Landesinstitut.
- Trömel-Plötz, S. 1984. Gewalt durch Sprache. In: *Gewalt durch Sprache. Die Vergewaltigung von Frauen in Gesprächen*. Frankfurt am Main: Fischer, 50–70.